

İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
e-ISSN: 2147-6152
Yıl 10, Sayı 27, Temmuz 2021

Makale Adı /Article Name

Kaos Teorisi ve Behçet Necatigil'in
"Karışık Tarife" Adlı Şiiri

Chaos Theory and Behçet Necatigil's
"Karışık Tarife" Poem

Yazar/Author

Gökhan TUNÇ

Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
gokhantunc@anadolu.edu.tr ORCID: 0000-0002-9450-8045

Yayın Bilgisi/Article Information

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 31.05.2021

Kabul Tarihi: 28.06.2021

Yayın Tarihi: 31.07.2021

Sayfa Aralığı: 1-14

Kaynak Gösterme/Citation

Tunç, Gökhan (2021). "Kaos Teorisi ve Behçet Necatigil'in 'Karışık Tarife' Adlı Şiiri", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27, s. 1-14.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen "ETİK KURUL ONAYI" gerektirmemektedir.)

ÖZ

Kaos teorisi, fizik dünyasında büyük bir bakış açısı değişikliği meydana getirmiş ve dünyanın, evrenin düzenli, öngörülebilir şekilde işleyen determinist karaktere sahip olduğuna dair Newtoncu düşünceyi derinden sarsmıştır. Kaos teorisi, klasik bilimin evren anlayışına karşı çıkarken tutarlı, öngörülebilir yapılara karşılık kaotik ve dinamik sistemleri esas almıştır. Dünyaya ve evrene ilişkin yargılarımızda büyük değişime yol açan kaos teorisinin sosyal bilimlerde etkisinin görülmemesi beklenemez. Nitekim bahsedilen bağlamda Batı dünyasında kaos teorisini merkeze alarak edebî metinleri farklı açılardan yorumlayan birçok çalışma yapıldığı gözlemlenebilmektedir. Bu makalede ise modern Türk edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Behçet Necatigil'in, geleneksel şiir anlayışını sorgulayıp sarsan "Karışık Tarife" adlı metninin kaos teorisi ile yorumlanması amaçlanmaktadır. Bu çabada ilk olarak kaos teorisi açıklanacak ve bu teoriden genelde edebî ürünlerde özde ise şiir türünde nasıl yararlanılabileceğine yönelik bir model önerisinde bulunulacaktır. Daha sonra bahse konu olan şiir, "düzensizlik içinde düzen", "doğrusal olmamak" ve "başlangıç noktasına bağımlılık" gibi kaos teorisinin bakış açısının sunduğu imkânlarla değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kaos Teorisi, Behçet Necatigil, "Karışık Tarife", Modern Türk Şiiri, Edebî Metin.

ABSTRACT

Chaos theory has caused a huge perspective change in the world of physics and unsettled the Newtonian view which is based on the idea that the world and the universe have determinist characteristics working in a regular and predictable way. Chaos theory, while opposing to the idea of universe in classical science, is grounded on chaotic and dynamic systems in contrast to consistent and predictable structures. It cannot be expected not to see the effects of chaos theory, which has caused a huge change in our judgement of the world and the universe, on social sciences. As a matter of fact, within the mentioned context, it can be seen that lots of studies have been carried out in West to interpret literary texts from different aspects based on chaos theory. In this article, it is aimed to interpret Behçet Necatigil's, one of the important names of modern Turkish literature, "Karışık Tarife" (Mixed Tariff) which questions and unsettles understanding of the traditional poetry based on chaos theory. To this end, firstly, chaos theory is going to be explained and a model on how to benefit from this theory in literary works in general, and in poetry specifically is going to be proposed. Then, the mentioned poem is going to be evaluated through the means such as "order within disorder", "not being linear" and "dependence on initial conditions" presented by the perspective of chaos theory.

Keywords: Chaos Theory, Behçet Necatigil, "Karışık Tarife", Modern Turkish Poetry, Literary Text.

Giriş

Behçet Necatigil (1916-1979), şairliğinin yanı sıra çevirmenliği, mitoloji araştırmaları, radyo oyunları, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü* ve *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü* yazarlığıyla Türk kültür hayatında göz ardı edilemeyecek bir konum elde etmiştir. Ancak Necatigil'in şüphesiz bütün bu vasıflarından daha fazla ön plana çıkan özelliği şairliğidir. O, geleneksel şiir birikimini asla göz ardı etmeyip sürekli olarak yeni ve özgün bir poetik bilinç oluşturmaya ve bu çerçevede şiirler kaleme almaya çalışır. Kendini devamlı yenileme ve geliştirme çabasında olan Necatigil, 1975 yılında yayımlanan *Kareler Aklar* kitabında sürdürdüğü biçimsel deneyleri uç noktalara taşır. Bu bağlamda söz konusu kitabın arka kapağında yazılan sözler dikkat çekicidir: "Son kitabı 'Kareler Aklar'da Behçet Necatigil, bir süredir sürdürdüğü biçim deneylerini de geliştirmekte, klasik Türk şiirinin en erişilmez niteliklerinden birini oluşturmuş deyiş anlam ikilemini, çağdaş koşullar ve özellikler içerisinde yenilemektedir." (Necatigil, 1975). Necatigil'in özellikle çağdaş koşullarla ilişkisi

ve biçimsel deneyleri çok farklı şekillerde yorumlanmış ve hâlen yorumlanmaktadır. Bu makalede ise, Necatigil'in *Kareler Aklar* kitabında yer alan "Karışık Tarife" adlı şiiri, kaos teorisi merkezinde yorumlanacak ve onun biçimsel ve içeriksel zenginlikleri açığa çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu çabada ilk olarak kaos teorisinin ne'liği, sınırları, temel kavramları, özellikleri ve disiplinlerarası niteliğine değinilecektir. Ayrıca kaos teorisinin şiir türünü değerlendirmek için sunduğu imkândan bahsedilecek ve inceleme konusu şiir bu teorinin sunduğu imkânlar dâhilinde tartışılacaktır. Böylelikle bu makaleyle kaos teorisi merkezinde bir şiirin nasıl değerlendirilebileceğine dair kuramsal bir model önerilecektir.

Kaos Teorisi

Çağdaş sosyolojinin önemli araştırmacılarından biri olan Zygmunt Bauman, *Modernlik ve Müphemlik* adlı kitabında, düzen ve kaos kavramlarını ikili karşıtlık içinde ele alır ve onlar için "modern ikizler" yakıştırmada bulunur. Ona göre kaos, düzen üretimi sonucunda oluşan atıktır; ancak düzenin tek alternatifi de kaostur. Kaos, düzenin ötekisi olarak belirlenemez ve öngörülemezdir, aynı zamanda belirsizdir. Kaosun diğer eşanlamları şunlardır: tanımlanamazlık, tutarsızlık, uyumsuzluk, bağdaşmazlık, mantıksızlık, irrasyonellik, ikircim, karmaşa, kararlaştırılamazlık, müphemlik (2003: 14, 17, 133). Bauman'ın düzen ve kaosa dair dile getirdiği bu felsefi düşünceleri modern bilim ve kaos teorisi ile ilişkilendirmek mümkündür.

Modern düşünce ve bilim, fiziksel kanunlarla, sebep sonuç ilişkileriyle dünyaya ve evrene dair kesin ve tartışılmaz öngörülerde bulunulabileceği iddiasındadır. Bu modern düşünsel tasarımın bilimdeki mimarı şüphesiz Newton'dur. Mutlak uzay ve zaman düşüncesine sahip olan Newton'un sayesinde kurguladığımız dünya, düzenli ve öngörülebilir şekilde işleyen determinist bir karaktere sahiptir. Burada olaylar gerçekte basit bir sebep sonuç zinciri hâlinde birbirilerini takip ederler (Ural, e-makale: 1). Ayrıca bütün olaylar veya olgular hatasız olarak belirlenen başlangıç şartları tarafından kararlaştırılmıştır. Bu dünyada hiçbir rastlantıya yer yoktur ve dünya makinanın parçaları gibi kusursuz işlemektedir (Prigogine ve Stengers, 1998: 11). Ancak bu aşamada şu soru gündeme gelir: Hakikaten, evrene, dünyaya dair bütün fiziksel olgular neden-sonuç ilişkileriyle ve basitçe açıklanabilir mi?

James Gleick'in *Kaos* adlı kitabında belirttiği gibi "Kaosun başladığı yerde klâsik bilim durur" (1997: IV). Öncelikle belirtilmesi gereken nokta, kaos teorisinin klasik bilimin evren anlayışına karşı çıktığıdır. Kaos teorisine göre, öngörülmüş bir kalıbın, tutarlılığın ve bilginin olduğu bir evrende yaşadığımız ilişkin bilgilerimiz bir illüzyondur (Hayles, 1991: 1). Determinist yaklaşımla olguların önceden bilinebileceğine dair yaklaşıma karşı çıkarak fizik dünyasında bir devrim yaratan kaos teorisinin temel çıkış noktalarından biri "kelebek etkisi" adıyla anılan olgudur.

Kelebek etkisini açıklamak için ise bilhassa Edward Lorenz'in çalışmalarını anmak gerekir.

Lorenz, bilgisayar yardımıyla meteoroloji üzerine araştırmalar yapan bir matematikçidir. Bilgisayarların, döneminin fizik algısında önemli bir işlevi olacağına inanılmaktadır. Buna göre determinist yaklaşım çerçevesinde, dünyanın da gezegenlerde olduğu gibi belirli kurallara uygun olarak düzenlendiğini ve önceden bilinmeye müsait bir yapıya sahip olduğunu öne süren Newtoncu ilkeler ancak bilgisayarla doğrulanabilirdi (Gleick, 1997: 5). Nitekim Lorenz de "ilkel bilgisayarını" kullanarak havayı en basit şekilde ifade edebilir bir hâle indirger (Gleick, 1997: 7). Lorenz bilhassa hava akımlarını grafiklerle ifade etme uğraşına girer. Bu yolda 1961 yılında, ardışık dizilerden birini uzun uzadıya incelemek isterken kestirme yol izlemiş ve sayıların son üç rakamını yuvarlamıştır. Bilgisayarın hafızasına kaydedilen ondalık kesir sayıları aslında altı haneyle (506127), yazıcıdan çıkan dökümde altı haneli sayı üç hane görünür (506). Bu durumda Lorenz, binde birlik farkın sonucu etkilemeyeceğini düşünür. Hâlbuki Lorenz tamamıyla determinizme dayalı denklemler sistemi kullanmaktadır.

[Buna göre] belirli bir çıkış noktasından hareket edildiğinde hava durumunun her seferinde tıpatıp aynı gelişmeyi göstermesi gerekirdi. Biraz daha farklı bir çıkış noktasından hareket edildiğinde, hava durumunun da biraz daha farklı bir gelişme göstermesi gerekecekti. Küçük bir sayı hatasının rüzgârın hafif bir esintisinden farkı yoktu; tabii ki, hafif esintiler hava durumunda önemli, büyük ölçekli değişimleri meydana getirmeden önce ya zayıflayıp ortadan yok oluyorlar ya da birbirlerini dengeliyorlardı. Oysa Lorenz'in kendine özgü denklemler sisteminde küçük hatalardan büyük felaketler doğmaktaydı. (Gleick, 1997: 10).

Lorenz, tesadüfen bulduğu bu önemli bulguyu makaleye dönüştürür. Bu makalesinde Lorenz dikkatini özellikle kararlılığa erişemeyen sistemlerin matematiğine verir. Dile getirilen kelebek etkisi "başlangıç durumundaki şartlara hassas bağımlılık"la anlamlandırılmaya çalışılır (Gleick, 1997: 16-18). Başlangıç durumuna hassas bağımlılık, kaos teorisinin tanımlayıcı öğelerinden biri olarak nitelendirilir (Ruelle, 2006: 65). Ilya Prigogine, *Kesinliklerin Sonu: Zaman, Kaos ve Doğa Yasaları* adlı kitabında kararlı ve kararsız devinimler arasında bir ayrıma gider. Kararlı dinamik sistemlerin başlangıç koşullarındaki küçük değişiklikler, küçük etkiler bırakır; buna karşılık özellikle kararsız sistemin uç örneği olan dağınık sistemlerde başlangıç koşullarına uygun olarak farklılık gittikçe büyür. Burada "kelebek etkisi parabolünün" gösterdiği gibi "Amazon havzasındaki bir kelebeğin kanat çırpışı, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki zamanı doğrulayabilir." (1999: 28-29).

Lorenz tarafından tesadüfen keşfedilen kaos teorisine dair önemli bulgulardan sonra bilim insanları 1960-1970'li yıllar boyunca hesaplamalarda doğal davranmayan basit sistemler ve matematiksel soyutlamalar üzerinde çalışırlar (Polvinen, 2008: 6). Bilhassa 1970'li yıllarda gerek Amerika Birleşik Devletleri'nde gerekse Avrupa'da bazı bilim insanları düzensizlik konusuna eğilirler.

Matematikçiler, fizikçiler, biyologlar, kimyacılar, kural dışılığın farklı türleri arasında bağlantılar bulma uğraşına girerler. Örneğin,

Fizyologlar insan kalbinde oluşan ve izah edilemeyen ani ölümlerin belli başlı nedeni olan kaosta hayret verici bir düzen bulunduğunu tespit ettiler. Ekoloji uzmanları güve popülasyonlarını ve yok oluşlarını araştırdılar. Ekonomistler eski stok maliyeti verilerini inceleyip yeni bir analiz yöntemi denediler. Sonuçta ortaya çıkan bakış açısı, araştırmacıları, bulutların aldığı şekillere, şimşeğin izlediği yollara, kan damarlarının mikroskopik düzeylerde oluşturduğu ağlara, yıldızların galaksiler halinde kümelenmesine, yani doğrudan doğruya tabiata yöneltiyordu. (Gleick, 1997: V)

Kaos teorisi üzerine yapılan söz konusu yoğun araştırmalar sonucunda, bu teori fizik bilimlerinde asrın en büyük üçüncü devrimi hâline gelir. Relativite kuramının mutlak uzay ve zaman algısına; kuantum teorisinin denetlenebilir ölçüm sürecine dair yıkıcı etkisi kaos teorisinde determinist yaklaşım çerçevesinde gerçekleşir (Gleick, 1997: VIII). Biraz daha açılmayacak olursak kaos teorisine göre fizik nesnelere hareketi ve evrenin oluşumu, klasik determinist anlayışla uyumlu bir şekilde işlemez, çünkü buradaki oluşum kaotik bir yapıdadır (Ural, e-makale: 1). Ancak kaos teorisinin öngörülemezlik düşüncesine karşılık determinizmi reddetmediği vurgulanmalıdır (Polvinen, 2008: 6). Kaos teorisi odak noktasına, kaotik dinamik sistemleri almaktadır. Bahsedilen dinamik sistemlerin özellikle nonlinear (doğrusal olmayan) ve öngörülemeyen karakterlerini sorgularlar. Klasik bilimde sistemin başlangıç koşulları net bir şekilde belirlenebilir, sistem düzenli ve linear (doğrusal) bir yapıdadır. Bu hâliyle de sisteme dair neden sonuç ilişkileriyle birlikte öngörülerde bulunma imkânı vardır. Buna karşılık kaos teorisi klasik bilimin tam karşısında durur. Nedenselliğin yerini alan kaos teorisi, doğrusal olmayan yapısıyla belirsizliği ima eder. Kaos teorisinin bir diğer önemli kavramı "fraktal geometri"dir. İlk olarak Polonya asıllı matematikçi Benoit B. Mandelbrot tarafından 1975 yılında ortaya konan fraktal geometri, farklı disiplinlerde de yankı uyandıran yeni bir geometri sistemini getirmiştir (Uçar, 2010: 58). Mandelbrot *The Fractal Geometry of Nature* adlı kitabında, Öklid geometrisinin karşısında fraktal geometriyi koyar. Mandelbrot'a göre evren, yuvarlak ya da dümdüz değildir, aksine pütürlü, pürüzlü bir evrendir. "Dağlar koni değildir. Şimşek doğru hat üzerinde yer almaz" (Gleick, 1997: 108). O hâlde bu evreni, "kırınımlı, parçalı, düzensiz görünümlü anlamına gelen" bir sözcük olarak fraktal kavramı tanımlayabilir (Uçar, 2010: 59). Bir başka ifadeyle "evrenin gerçek yapısı eğer kaotik ise, onun dili 'kesirli (fraktal) geometri' olmalıdır" (Ural, e-makale: 1). Öklid geometrisi, doğayı doğrular, düzlemler, daireler, küreler, üçgenler ve koniklerle anlamlandırmaya çalışır; ancak fiziksel dünyaya yakından bakıldığında onun karmaşık yapısının bunun ötesinde olduğu gözlemlenir (Aktaran Uçar, 2010: 58-59). Fraktal geometri ile fiziksel dünya basit modellerle değil; var olduğu karmaşık yapısı içerisinde incelenir (Uçar, 2010: 59). Örneğin girintiler ve bükümler Öklid geometrisinde kusur olarak algılanırken fraktal geometride, bunlar bir fenomenin özünün sırrını açmaya yarayan

anahtarlardır (Gleick, 1997: 108). Bu aşamada fraktal geometrinin evrenin kaotik yapısını çözmeye kullanılan bir dil olduğuna da değinilmelidir. Series'a göre fraktal dil, nonlinear bir süreci, düzenin içinde düzensizliği ve düzensizliğin altındaki düzenliliği açığa çıkarır (Ural, e-makale: 1). James Gleick, aklın gözüne göre, fraktalın sonsuzu görebilmenin bir yolu olduğundan söz eder (1997: 113). Fraktal geometri için özellikle bahsedilmesi gereken bir diğer özellik, "kendi kendine benzerlik" niteliğidir. Buna göre canavar görünümlü şekiller, büyük çapta büyütüldüğü zaman bile tamamen aynı görünümü muhafaza ederler. Kültürde bunun canlı örneğini, iki ayna arasında duran insanın görüntüsünün sonsuz derinlikte yansması olarak görmek mümkündür (Gleick, 1997: 119).

Kaos teorisinin getirdiği devrim niteliğindeki çığır açıcı düşünceler, sadece fiziksel evrenin özünü, yapısını değil, insan dilini ve bilincini de açıklamak için bir imkân olarak düşünülmüştür (Hayles, 1991: 2). Değişen fizik bilimi, evren tasarımı bireysel algıda da şüphesiz büyük etki bırakmıştır. Bütünlük hissi başat olan, akli önceleyen, belleğine mutlak güven duyan modern insanın postmodern dünyadaki tavrı ve tutumu değişmiştir. Bu dönemde yaşayan insanın zihni dağınık ve parçalıdır (Gazzaley ve Rosen, 2019: 17). Aynı zamanda belleğin kolayca manipüle edilen ve eden yapısı da çağın insanınca açığa çıkarılmıştır (Tunç, 2020: 65). Her türlü öngörüyle, tutarlılıkla, bilginin mutlaklığıyla ilgili düşünceler yerini kayıp anlama, parçalanmış zamana bırakır (Hayles, 1991: 1). Hâl böyleyken yaşadığı tarihsel ortam ve toplumdan etkilenen ve onu etkileyen şair veya yazarın, kaotik evreni ve kaotik bilinci eserlerinde yansıtmaması beklenemez. Böylelikle kaotik evren ve kaotik bilinç, hem içerik hem de biçim olarak eserlerde izdüşümsel yansımını bulur. Bu noktada, bahsedilen durumun akademik çalışmalara bir yansması olup olmadığı sorulabilir.

Daha önce de bahsedildiği gibi kaos teorisi ortaya çıktığı on yıllık süreden sonra hızla disiplinlerarası bir mahiyete sahip olmuştur. Bu çerçevede onun kuramsal çerçevesi, dil ve edebiyat çalışmaları için büyük bir imkân dönüşmüştür. 1980 ve özellikle 1990'lı yıllarda dil ve edebiyat çalışmalarında kaos teorisinin kavramsal çerçevesinin yol göstericiliğini görebiliriz. Bu yıllarda düzene, kurallara, öngörülebilirliğe ve belirlenmiş bir sisteme dayalı geleneksel edebiyat anlayışının dönüşmesini ve metinlerde ortaya çıkan kaotik yapıyı anlamlandırmak, kaos teorisinin çizdiği perspektifle olanaklı olabilmektedir. Fakat bilhassa edebiyat alanında kaos teorisinin kavramsal çerçevesinden bir imkân dahilinde yararlanma durumunda araştırmacılar açısından herhangi bir ortak tutumun olduğu söylenemez. Kaos teorisi merkezinde araştırmacıların metinlere yaklaşımında, dil ve yaklaşım birliği yoktur, ancak araştırmacılar kaos teorisinin devrim niteliğindeki yeni düşüncelerini, metinlerin elverişliliği içerisinde, onların gizli yapısını açığa çıkarmak için kullanırlar. Söz konusu özelliği, araştırmacıların yaklaşımıyla kaos teorisinin içeriği arasında var olan bir uyum olarak da yorumlayabiliriz. Bir başka ifadeyle düzenli ve öngörülebilir bir evren ve doğa tasarımına karşı çıkan kaos

teorisini, edebî eleştiri konusunda tekil bir düzlemle sınırlandırmanın söz konusu teorinin doğasıyla uyumlu olmadığı düşünülebilir.

Bu makalede, ele alınacak metnin yapısını anlamada ve yorumlamada kaos teorisinin işlevsel öneme sahip kavramları üzerinden bir tartışma yürütülecektir. İfade edilen yorumlama edimine ise düzensizlik içinde düzen, dinamik olmak, doğrusal olmamak (nonlinear), belirsizlik, başlangıç noktasına hassas bağımlılık kavramları eşlik edecektir. Ayrıca söz konusu yorumlama ediminin kaos teorisini edebî metinlere uygulama anlamında bir model olması amaçlanmaktadır.

Behçet Necatigil'in "Karışık Tarife" Adlı Şiirinin Kaos Teorisi ile İncelenmesi

Behçet Necatigil'in *Kareler Aklar* adlı kitabında yer alan şiirler hem içeriğiyle hem de biçimiyle geleneksel şiir algısına meydan okur niteliktedir. İlk bakışta bile şiirin mısra ve sözcük düzenindeki başkalık rahatlıkla görülmektedir. Okurun şiirle kurduğu diyalogda öncelikli olarak düşündüğü özellikler, şiirin okuma alışkanlığını sorgulatması ve anlamını kolay kolay ele vermemesi gibi unsurlardır. Ancak bütün bu özelliklerin yanı sıra "Karışık Tarife" şiiri, kaos teorisiyle birlikte yorumlandığında onun içeriği ve biçimi konusunda önemli açılımlar sağlamak mümkündür. Bahsedilen şiir şöyledir:

"KARIŞIK TARİFE"

Kaç yönde trenler	istasyon nerde
yukardan aşağı	aşağıdan yukarı
hangisi	sağa sola
hangi saatlerde	doğru yolcu katarları.
Kızları oğulları	yaşlılar hastalar
alır mı hangisi	aktarmalarda kayıp
kendi derdinde herkes	cetvelleri karışık
kime nasıl sormalı	neyi nasıl bulmalı.
Haftanın hangi günleri	nereye kadar gider
iç içe kompartımanlar	yükleri nereye vermeli
nerde bağlantı yerleri	peronlar tüneller
boş öğrenci trenleri	neyi nasıl bulmalı.

Şimdi siz söyleyin	gideceğiniz yeri
ne zaman ve nasıl	nerelerde olmalı
kolay mı görmek	yönleri aynı anda
önce bazı şeyleri	okumasını bilmeli. (Necatigil, 1975: 14-15)

“Karışık Tarife”nin yüzeysel yapısına baktığımızda şiirde tren ve tren istasyonunun merkeze alındığını; ancak bu iki unsura için olan düzenlilik ve öngörülebilirlik anlamına karşılık şiirde kaos sözcüğünün gündelik anlamında var olan kargaşanın hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Şiirin adında yer alan karışık sıfatı, hangi yöne gittiği ve nereye, ne zaman gideceği belli olmayan trenlerin bağlantı yerlerinin, peronlarının, tünellerinin bilinmemesi, kaos sözcüğünün bilhassa gündelik dilde ifade ettiği anlamla paralel niteliktedir. Trenler öngörülemez bir şekilde yukarıdan aşağı, aşağıdan yukarı, sağa sola doğru dinamik bir şekilde hareket etmektedirler. Ayrıca bu ortamda herkesin kendi derdinde olması, kızların, oğulların, yaşlıların ve hastaların aktarmalarda kaybedilmesi, neyin nasıl bulunacağını ve kime nasıl sorulacağını bilinmemesi, yaşananların ve anlatıcının yaşadığı ortamın kaotik etkisini artırmaktadır. Şiirin söylem boyutunda ise “hangi”, “hangisi”, “kime”, “neyi”, “nasıl”, “nereye”, “nerde”, “ne zaman”, “nerelerde”, “kaç” gibi soru ifadelerine sıklıkla başvurulması, karışıklığa, öngörülemezliğe, kargaşaya ve dolayısıyla kaosa işaret etmektedir. Böylelikle şiirin yüzey yapısında, tıpkı kaos teorisinde olduğu gibi, düzensizliğin, öngörülemezliğin, doğrusal olmayan dinamik bir hareketin varlığı ortaya çıkar.

Behçet Necatigil, *Bile/Yazdı* adlı eserinde, poetik bilincini açığa çıkaran düşünceleri sürerken bilhassa şiirin görünürdeki çapraşık yapısının ötesindeki bir arka plandan bahseder ve şiirin ön planı ile arka planı arasında keskin bir ayrıma gider. Bununla birlikte ön planla arka plan arasındaki bağların ortaya çıkarılması ile şiirin anlam kazanacağını vurgular: “Şiirin ilk bakışta çapraşık ve bilmeceli görünmesi onun çözülemeyeceği anlamına gelmez. Ön planla geri plan arasında bağlar, belirli motif örgü ve atkılar varsa her şiir, bir kumaş gibi, iplik iplik açılabilir” (Necatigil, 2012: 86). Aynı şekilde Hasan Akay, *Kareler Aklar*’daki şiirlerde kaos hâlinin varlığından söz eder ve bu kaosun okurun tespit edeceği mazmunla (anlamla) birlikte anlaşılır olacağını ileri sürer (2009: 272-273). O hâlde bu noktada, “Yukarıda yüzey yapısı (Necatigil’in ifadesiyle ön planı) tartışılan şiirin arka planı ya da planları nelerdir?” sorusu sorulabilir. Bu soruya verilebilecek olası cevaplardan ilki “YAŞAM BİR YOLCULUKTUR.” kavramsal metaforuyla açığa çıkar.

Oğuz Cebeci, *Metafor ve Şiir Dilinin Yapısal Özellikleri* adlı kitabında, yaşamın bir yolculuk olduğuna dair gündelik dilde var olan dizgeyi tartışır. Buna göre söz konusu metaforun içinde hayatta olan kişinin yolcuya; kişinin hayat hedeflerinin, yolculuğun duraklarına; bu hedefleri gerçekleştirmek için kullanılan

araçların, yolculuğun güzergâhlarına; hayatın zorluklarının, yolculuğun zorluklarına; yaşam sürecinde kendisine danışılan kişilerin yolculuğa rehberlik eden kişilere; hayatta gösterilen aşamanın yolculukta kat edilen mesafeye (“Hedefe varmak üzere sin”); hayat seçimlerinin kavşak noktalarına karşılık geldiğini savlar (Cebeci, 2013: 256-257). “YAŞAM BİR YOLCULUKTUR.” kavramsal metaforu çerçevesinde Necatigil’in “Karışık Tarife” adlı şiirine bakıldığında tren yolculuğunun hayat yolculuğunun alegorik ifadesi olduğu düşünülebilir. Tren yolculuğuyla hayat yolculuğunun anlam kümesindeki sözcükler de aynı şekilde anlamlı ve karşılıklı bir ilişki içine girerler. Buna göre başlıkta yer alan tarife, hayatın akışını düzenleyen kurallar sistemine; kime soru sorulacağının bilinmemesi, yaşam sürecinde danışılacak kişilerin bulunamamasına; herkesin kendi derdinde olması, yaşamdaki yabancılaşmaya; bağlantı yerleri ve yükler vb. hayatı anlamlı kılacak unsurlara karşılık gelir. Şiirde inşa edilen alegorik dizgede kaos teorisi konusundaki anahtar sözcüklerden biri tarifedir. Tarifenin karışık olması, hayatın akışını belirleyen, düzenleyen kurallar sisteminin karışmasıyla, öngörülemez oluşuyla ilgilidir. Nitekim Necatigil’in “Duvar” adlı şiirinde “Ne zaman nerede olacağım belli / Avunmak ilimdir fakat uzak - - / Yıpranır ceplerimde tren tarifeleri” mısralarında, tren tarifesi ile ne zaman nerede olacağının belli olmasını birlikte anması, tarifenin hayatı düzenleyen bir özelliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Necatigil, 2009: 247). Öte yandan gündelik dilde kullanılan “YAŞAM BİR YOLCULUKTUR.” kavramsal metaforunda yolculuğun tek bir çizgi hâlinde ve doğrusal olarak gerçekleştiğine dair düşünce hâkimdir. Tam da bu noktada söz konusu metaforun doğrusal boyutta gerçekleştiğini göstermesi açısından Âşık Veysel’in “Uzun ince bir yoldayım / Gidiyorum gündüz gece” (2001: 233) mısraları hatırlanabilir. Ancak Necatigil’in tartışma konusu şiirinde yaşamın akışı doğrusal bir çizgide değildir. Trenlerin yukarıdan aşağı, aşağıdan yukarı ve sağa sola gitmesi, hayat akışının doğrusal olmayan, girift özelliğini açığa çıkarmaktadır. Bahsedilen yolculukta nereye gidileceği de bilinmemektedir. Dile getirilen durumun alegorik karşılığı hayatın amacının yok oluşudur. Hayatın akışındaki düzensizlik, şiirin öznesinde/yolcuda, neyi nasıl bulacağı konusunda bir muamma yaratmaktadır. Şiirde kaybettiği söylenen, neyin nasıl bulunacağı ve kime nasıl sorulacağı bilinmeyen şey aslında tam da kaos teorisinde belirtildiği gibi kayıp anlamı imler. “Nereye”, “neyi” ve “nasıl” gibi ifadeler, şiirin öznesinin tanımlamakta zorlandığı anlamın ifadesidir. Tartışma konusu şiirin iki yerinde “neyi nasıl bulmalı” denilmesi, hem bulma edimini vurgulaması hem de bunun nasıl gerçekleştirileceğinin bilinmeyişi göstermesi açısından önemlidir. Öte yandan şairin hayatın içerisinden seçtiği kişiler de anlamlıdır: yaşlılar, hastalar, kızları, oğulları ve öğrenciler... Toplumun farklı kesimlerinden, özellikle de erk sahibi olmayan kişiler seçilmişlerdir. Böylelikle şiirde heterojenlik baskın olur. Şiirin anlatıcısı, yaşadığı kaotik yaşantıya ve düşüncelere şiirin son kısmında okuru da katar. Bu bağlamda şiirde yer alan “Şimdi siz söyleyin / gideceğiniz yeri / ne zaman ve nasıl / nerelerde olmalı” mısraları göz önünde bulundurulabilir. Anlatıcının okura seslenerek

söylediği “kolay mı görmek / yönleri aynı anda” sözleri, kaotik ortamda yaşamının zorluğuna gönderimde bulunur. Okura anlatıcının tek çözüm önerisi ise okumakla ilgilidir: “Önce bazı şeyleri / okumasını bilmeli.” Burada, okumak, kaosu anlamlandırmak ve düzensizliğin içerisindeki düzeni bulmak için anahtar işlevi görür. Bir başka ifadeyle, ileride ayrıntılı açıklanacağı gibi, düzensizliğin içindeki gizli düzen şiirin nasıl okunacağıyla ilişkilidir. Bununla birlikte şiirin biçiminin, içeriğindeki kaotik özelliği açığa vurduğu da bilhassa vurgulanmalıdır. Şiirin nasıl okunacağı ve biçimiyle ilgili özellikler ise onun ikinci planıyla ilgili kazı çalışması yapılması ile mümkün olabilir.

İnceleme konusu metindeki “okumasını bilmeli” mısraı, aslında onun karakteristik bir özelliğini ön plana çıkarmaya yönelik bir ipucu vermektedir. Geleneksel şiir okuma edimi, tek bir doğrultuda gerçekleşmesine karşılık “Karışık Tarife” şiirine yakından bakıldığında onun farklı doğrultularda okunabileceği görülür (Tunç, 2018: 44). Nitekim şiirin ilk bölümünde trenlerin kaç yönde ilerlediği sorulurken “yukardan aşağı”, “aşağıdan yukarı”, “sağa sola” ifadelerinin kullanılması, onun bahsedilen özelliğini açığa çıkarmaktadır. Bu şekilde bir çizgi üzerinde gerçekleşen tek değişkenli yapı, yerini birçok doğrultuya ve çoğul imkâna bırakır. Bir başka ifadeyle artık bu şiirde doğrusal yapıdan söz edilemez. “Karışık Tarife” şiirinin ilk bölümdeki sözü edilen çoğul imkânı ve farklı doğrultuları şu şekilde şemalaştırabiliriz:¹

soldan sağa: “Kaç yönde trenler / istasyon nerede / yukarıdan aşağı / aşağıdan yukarı / hangisi / sağa sola / hangi saatlerde / doğru yolcu katarları”

sağdan sola: “İstasyon nerde / kaç yönde trenler / aşağıdan yukarı / yukardan aşağı / sağa sola / hangisi / doğru yolcu katarları / hangi saatlerde”;

yukarıdan aşağıya (soldan): “Kaç yönde trenler / yukardan aşağı / hangisi / hangi saatlerde / istasyon nerede / aşağıdan yukarı / sağa sola / doğru yolcu katarları”,

aşağıdan yukarı (soldan): “hangi saatlerde / hangisi / yukardan aşağı / kaç yönde trenler / doğru yolcu katarları / sağa sola / aşağıdan yukarı / istasyon nerde”,

yukarıdan aşağıya (sağdan): “İstasyon nerde / aşağıdan yukarı / sağa sola / doğru yolcu katarları. / Kaç yönde trenler / yukardan aşağı / hangisi / hangi saatlerde”

aşağıdan yukarı (sağdan): “Doğru yolcu katarları / sağa sola / aşağıdan yukarı / istasyon nerde / hangi saatlerde / hangisi / yukardan aşağı / kaç yönde trenler”

Yukarıda görüldüğü gibi farklı doğrultudaki okuma imkânları çerçevesinde seçilen okuma yönü, sözcüklerin dizilimini ve dolayısıyla anlamı etkilemektedir. Başlangıç noktasının anlama yönelik söz konusu etkisi, kaos teorisindeki başlangıç noktasına

¹ “Karışık Tarife” şiirinin tren alegorisi bağlamında okunması konusunda şu kaynaktan yararlanılmıştır: Tunç, Gökhan (2018). *Kavramlar ve Kuramlarla Modern Türk Şiiri İncelemeleri*, Hece Yayınları, Ankara, s. 37-47.

bağımlılık ilkesini akla getirir. Örneğin soldan sağa okumada, “yukardan aşağı”, “aşağıdan yukarı”, “hangisi” gibi ifadeler istasyon ile birlikte alımlanmaktadır. Buna karşılık sağdan sola doğru okumada, “aşağıdan yukarı”, “yukardan aşağı”, “sağa sola”, “hangisi” ifadeleri, trenlerle ilişkili hâle gelmektedir. Bahsedilen okuma doğrultuları, şiirin anlamında her ne kadar köklü anlamsal değişikliklere neden olmasa da anlam nüansları açısından özellikle dikkat edilmesi gereken bir niteliktedirler. Böylelikle okuma noktasında hangi doğrultunun seçildiği, şiirin gönderimde bulunduğu anlamı bulma ve yorumlama açısından büyük öneme sahip olacaktır. Diğer taraftan şiirin farklı doğrultularda okunabilmesi ve bu okunmalar sonucunda sözcüklerin çeşitli dizilimlerle farklı anlamlar kazanabilmesi, onu dinamik bir niteliğe büründürür. Statik okuma düzlemi ve sabit anlam yerine böylelikle dinamik okuma düzlemi ve değişken anlam şiire hâkim olur.

Buraya kadar somutlanmaya çalışılan şiir okuma yönüne ilişkin karakteristik özellik, şiirin ikincil arka planını ortaya koymak açısından çıkış noktası özelliğindedir. Dikkat edilirse tren yönüne ilişkin “sağa sola”, “yukardan aşağı” ve “aşağıdan yukarı” gibi ifadeler aslında şiirin okunabileceği doğrultulara da işaret etmektedir. Bu bağlamda “Karışık Tarife” başlığı, aslında okuma alışkanlığının karışmasını imler. Bir başka ifadeyle soldan sağa gerçekleşen verili okuma edimi (burada okuma tarifesi), bu şiirle karışmış, öngörülen okuma düzeni karışık hâle gelmiştir. Çok farklı yönlerde, doğrultularda söz konusu şiiri okumak mümkündür. O hâlde bu noktada, tren ve tren yönüne ilişkin söz öbekleriyle şiir ve şiir okuma yönüne dair sözcüklerin alegorik bir yapıda olup olmadıkları sorulabilir. “Karışık Tarife”de, tren yönleriyle ilgili “kolay mı görmek / yönleri aynı anda” mısraıyla aslında şiirin farklı okuma yönlerini görmenin kolay olmadığına gönderimde bulunulur. Şiirde yer bulan “istasyon nerde” mısraı ise şiirde herhangi bir merkezin olmamasını ifade eder. Şiirde geçen “iç içe kompartımanlar”la şiirdeki dörtlükler alegorik ifadesini bulur. Şiirde geçen “yükleri nereye vermeli” cümlesi, okurun anlam yoğunluğunu şiirin hangi bölümüne atfetmesi gerektiğiyle ilişkilidir. Bununla birlikte “nerde bağlantı yerleri” denilerek anlam yoğunluğu olan bölümlerin nasıl bağlantılandırılacağına dikkat çekilir (Tunç, 2018: 45). Yine “neyi nasıl bulmalı” mısraı, okurun karışan okuma edimine karşılık şiirdeki kayıp anlam veya anlamları bulmasının nasıl gerçekleşeceğini ya da gerçekleşmesi gerektiğini ifade eder. Birinci arka planda olduğu gibi ikinci arka planda da “hangisi”, “hangi”, “kime”, “nasıl”, “nereye”, “nerde”, “ne zaman”, “nerelerde” soruları, karışan verili okuma alışkanlığı ve yönergesi sonucunda okurun düzen bulma çabasını ortaya koymaktadır. Tam da bu aşamada düzensizliğin içindeki düzenin ne olması gerektiği sorusu sorulabilir.

Necatigil, daha önce belirtildiği gibi, yüzeydeki “Karışık Tarife”nin nasıl düzen içerdiği ile ilgili çok önemli bir tutamak verir ve şiirin ilk bakışta çapraşık, kaotik görünmesine rağmen ön planla geri plan arasındaki bağlarla söz konusu yapının iplik iplik çözüleceğinden söz eder (Necatigil, 2012: 86). Benzer şekilde şiirin son bölümünde “önce bâzı şeyleri / okumasını bilmeli.” mısralarıyla okura

karışık tarifedeki düzensizliğin düzene erişebilmesinin okuma edimiyle mümkün olduğu konusunda bir ipucu verilir. Buradan hareketle şiirin yüzey yapısında/ön planında var olan düzensizliğin, öngörülemezliğin, neyin nerede bulunacağını bilinemezliğin ve dolayısıyla kaotik yapının geri plandaki iki anlamsal düzlemlerle düzene kavuştuğu ileri sürülebilir. Geri plandaki bahsedilen düzenli yapıyı oluşturan unsur ise alegoridir. Şiirin geri planının ilk düzlemi tren yolculuğuna ilişkin anlam kümesi ile hayat yolculuğuna dair sözcükler arasındaki alegorik denklimlerdir. Söz konusu alegorik yapının düzenliliği, şiirin ön planında varlık gösteren kaotik yapıyla karşıtlık içindedir. Bir başka ifadeyle örneğin trenin çok farklı doğrultularda ilerlemesi, hayat akışının girift özelliği; tren yolculuğunda nereye gidileceğinin bilinmemesi, hayatın amacının yok oluşu; yolculukta soru sorulacak kişinin bulunamaması, hayatta rehber kişinin yokluğu ile alegorik bir karşılık bulur. Bu şekilde şiirin ön planında sorularla ve içerikle ortaya konan kaotik ortam alegorik yapı ile düzene kavuşur. Aynı durum tren yolculuğu ile şiir okuma arasında düzenli bir alegorik ilişkinin inşa edilmesi ile de gerçekleşir. Burada da tren ile şiir; tren yönü ile okuma yönü; karışık tarife ile verili okuma alışkanlığının dışına çıkılması; varılacak yer ile varılacak anlam vb. arasında düzenli bir denklik kurulmuştur.

Öte yandan şiirin sözcüklerinin arasının açılması, biçimin parçalanması ve tek doğrusal okuma alışkanlığının dışına çıkılıp şiirde merkezsiz bir anlayışın ötesindeki düzenli yapıya kavuşmanın yolu da şiiri okumasını bilmekten geçer. Söz konusu merkezsiz yapıda okur, kendisine sunulan çoğul okuma imkânıyla birlikte yorumlamada da zenginleşme olanağına kavuşacaktır.

Sonuç

Modern düşünce ve bilim, dünyanın ve evrenin düzenli bir şekilde işlediğiyle ilgili determinist bir anlayışa sahiptir. Bu yolda dünyanın ve evrenin işleyiş düzenine ilişkin kesin ve tartışılmaz öngörülerde bulunabileceğine dair inanç taşımaktadır. Ancak kaos teorisi, evrenin düzeninin sandığımız kadar sabit ve değişmez bir nitelikte olmadığını göstermiştir. Kaos teorisi, bilimde ve felsefede, başlangıç koşullarına bağımlılığa, öngörülemezliğe, doğrusal olmayan yapılara ve belirsizliklere dikkat çeker. Ortaya çıktıktan kısa süre sonra disiplinlerarası bir mahiyet kazanan söz konusu teori, Batı edebiyatı araştırmalarında da uygulama alanı bulmuştur. Bu makalede bahsedilen çerçevede, Behçet Necatigil'in "Karışık Tarife" şiiri merkezinde, kaos teorisinin özelde modern Türk şiirinde genelde ise Türk edebiyatında nasıl uygulanabileceğine dair bir model önerisinde bulunulmaya çalışılmıştır. İfade edilen uğraşta, düzensizlik içinde düzen, dinamik olmak, doğrusal olmamak, belirsizlik, başlangıç noktasına hassas bağımlılık kavramları temel alınmıştır. Buna göre "Karışık Tarife" şiirinin yüzey yapısında öngörülemezlik, düzensizlik, belirsizlik ve neyin nerede bulunacağını bilinemediği kaotik bir yapı vardır. İfade edilen kaotik düzen, söylem alanında bilhassa "hangisi", "hangi", "kime", "nasıl", "nereye", "nerde", "ne zaman", "nerelerde" gibi sorularla somutlanır. Ayrıca okumadaki doğrusal olmayan durum ve okumaya nereden

başlanacağına bağlı olarak değişen anlamla birlikte kaos teorisinin önemli kavramalarından biri olan başlangıç noktasına hassas bağımlılık oluşmaktadır. Kaos teorisinin başat özelliklerinden bir diğeri olan düzensizliğin içindeki düzen ise şiirde okuma edimiyle ortaya çıkar. Nitekim Necatigil'in tartışma konusu şiirindeki "önce bâzı şeyleri / okumasını bilmeli." mısraları okurun kaotik düzeni nasıl düzenli hâle getireceği yolunda ipucu verir ve okuma ediminin altını çizer. Bahsedilen düzensizliğin arkasındaki düzenlilik böylelikle derin anlamdaki sistemli iki alegorik yapıyla inşa edilir. "Karışık Tarife" şiirinde, tren seferleri ile hayat yolculuğu ve şiir okuma arasında inşa edilen alegorik sistem, yüzeydeki düzensizliğin arkasındaki düzenliliği oluşturur.

Kaynaklar

- Akay, Hasan (2009). *Doğrandıkça Artan Ekmek*, Akademik Kitaplar, İstanbul.
- Âşık Veysel (2001). *Dostlar Beni Hatırlasın: Hayatı ve Bütün Şiirleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Bauman, Zygmunt (2003). *Modernlik ve Müphemlik*, (çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Cebeci, Oğuz (2013). *Metafor ve Şiir Dilinin Yapısal Özellikleri*, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Gazzaley, Adam; Rosen, Larry D. (2019). *Dağımk Zihin: Yüksek Teknoloji Dünyasında Kadim Beyinler*, (çev. Aysun Babacan), Metis Yayınları, İstanbul.
- Gleick, James (1997). *Kaos*, (çev. Fikret Üçcan), TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara.
- Hayles, N. Katherine (1991). "Introduction: Complex Dynamics in Literature and Science", *Chaos and Order: Complex Dynamics in Literature and Science*, (ed. N. Katherine Hayles), The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Necatigil, Behçet (1975). *Kareler Aklar*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Necatigil, Behçet (2009). *Şiirler*, (yay. haz. Ali Tanyeri-Hilmi Yavuz), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Necatigil, Behçet (2012). *Bile/Yazdı: Poetika*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Polvinen, Merja (2008). *Reading the Texture of Reality: Chaos Theory, Literature and the Humanist Perspective*. University of Helsinki, Helsinki.
- Prigogine, Ilya; Stengers, Isabelle (1998). *Kaostan Düzene*, (çev. Senai Demirci), İz Yayıncılık, İstanbul.
- Prigogine, Ilya (1999). *Kesinliklerin Sonu: Zaman, Kaos ve Doğa Yasaları*, (çev. Süheyla Sarı), Sarmal Yayınevi, İstanbul.

Ruelle, David (2006). *Rastlantı ve Kaos*, (çev. Deniz Yurtören), TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara.

Tunç, Gökhan (2018). *Kavramlar ve Kuramlarla Modern Türk Şiiri İncelemeleri*, Hece Yayınları, Ankara.

Tunç, Gökhan (2020). *Şiir ve Bellek: Modern Türk Şiirinde Bellek Metaforları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Uçar, Semra (2010). Kaos Teorisinin Felsefi Özellikleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ural, Şafak, “Kozmostan Kaosa”, *Kaos, Mantık, Matematik ve Felsefe II. Ulusal Sempozyumu* 21-24 Eylül 2014 (haz. Ural, Ş. vd.) <https://www.safakural.com/makaleler/kozmozdandan-kaosa> (Erişim Tarihi: 05. 04. 2021).

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.